

بهشی شهشم

ته کفیر.. هیجرت.. جاریکی ترئخوان

خوئنه ئیستا شاره زای ئه و کارانه بووه که

میسری کردوونی: بردن، تهزویرکردن،

قسه کردن به نه شاره زایی، تینه گه یشتن له

زانیا ریبه کان

میسری بهشی چواره م بۆ ته کفیر ته رخان دهکات (ل ۳۱۲ به دواوه)
 به وه شو به و لاوه کییهش که له باره ی (هیجرت) وه یه و ته نا (۱۸)
 لاپه ره یه و ههروه کو سه رجهم کتیبه که ی ساده ییه کی زال هه یه که
 نه یه یشتوو به وردی له مه سه له ی ته کفیر تیبگات.
 دوا ی ئه وه بهشی پینجه م به ناوونیشانی (ئیخوان و تیوری ده سه لات) نیت
 که ۲۶ لاپه ره یه (۳۲۱-۳۵۶).

حاکمیه ت

ساده یی و بیئاگایی نوسه ر له وه دا ده رده که ویت که جار جار مارکسیه تی
 خۆیمان پیشان ده دات (راستتر مارکسییه تیکی سه قه تکرار) به لام په خنه یه ک
 ده هینیتته وه که به سه ر چه په کانیشدا، به تاییه ت پادیکاله کان، ده چه سپیت.
 میسری (ل ۳۲۵-۳۲۷) باسی په وتیکی ئیسلامی گو شه گیر ده کات که
 ده یه ویت بیرویا وه پی خۆی به سه ر کۆمه لگه دا سه پینیت، ده شلیت ئه مانه
 خه ون به شتی که وه ده بینن که مه حاله له واقیعا بۆیان بیته دی بۆیه

پيويستيان به‌وه هيه هيز به دهرورنيان ببه‌خشريت، نه‌وه‌ش له‌که‌ساليه‌تي (مير) دا ده‌بيننه‌وه، نه‌و ميره‌ش له‌پي به‌کاره‌تاني چه‌مکی حاکميه‌ت، هه‌روه‌ها له‌پي به‌يعه‌ته‌وه قودسيه‌تي پیده‌به‌خشريت (ل ۳۲۷-۳۲۸).
ميسری کاتيک نه‌وه ده‌لئت مارکسيه‌تي خوی له‌بیرنامينيت چونکه دلپرن له‌کۆمه‌لگه‌ حاله‌تيکه تووشي هه‌موو په‌وته‌کانی گۆرپانکاری ده‌بيت، نه‌مانه‌ش بۆيه ده‌يانه‌ويت گۆرپانکاری له‌کۆمه‌لگادا به‌نه‌جام بگه‌يه‌نن چونکه هه‌ست به‌جياوازی خویان و بیروباوه‌په‌کانيان ده‌که‌ن، چه‌نديش نه‌و جياوازيه‌ قول بی‌ت نه‌وه‌نده گۆشه‌گيرييه‌که، نه‌گه‌ر دهرورنیش بی‌ت، گه‌وره‌تر ده‌بيت، له‌ دوو حاله‌تیشدا نه‌و په‌وته ده‌گاته‌ پيگه‌چاره‌ی توندوتیژ: نه‌و کاته‌ی ده‌سه‌لات پيگه‌ی چالاکي نأشتيانه‌ی له‌به‌رده‌مدا داده‌خات، نه‌و کاته‌ش که پيگه‌که‌ دانه‌خراوه به‌لام تاقميکی ناو نه‌و په‌وته هه‌لگری فيکری ده‌ستپيشخه‌ريکردن له‌ توندوتیژی بی‌ت.

نه‌مه‌ وه‌کو چون بۆ ئيسلامييه‌کان راسته‌ بۆ چه‌په‌کانیش راسته‌، بۆ نه‌وپه‌ری راستیش هه‌ر راسته‌، به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی ميسری به‌نيازيکه‌وه قسه‌ ده‌کات نه‌وه‌ی تاييه‌ت به‌ته‌نها ئيسلامييه‌کان کردوه. مه‌سه‌له‌يه‌کی تر ده‌مينيتنه‌وه: گوايه‌ خواستی نه‌ندامان بۆ هيزيکی دهرورنی، نه‌و هيزه‌ش پيشه‌واکه‌ ده‌يبه‌خشي‌ت، نه‌و پيشه‌وايه‌ش له‌پيگه‌ی حاکميه‌ت و به‌يعه‌ته‌وه قودسيه‌ت به‌خوی ده‌دات. نه‌م مه‌سه‌له‌يه‌ش ديسان له‌ناو په‌وته چه‌په‌کانیشدا هيه‌وه‌هه‌ر نه‌وه‌نده حاکميه‌تي شه‌ريعه‌ت و به‌يعه‌ت بگۆرپن به‌ وشه‌ی تر، بۆ نمونه‌ په‌وايه‌تي خه‌باتی چينايه‌تي و گۆرپايه‌لی بۆ سه‌رکرده‌يان بۆ حزبی پيشه‌وا.

شتيکی تر که هه‌ردوو په‌وته ئيسلامييه‌ پاديکاله‌که‌ و چه‌په‌ پاديکاله‌که‌

تیدا به شدارن و میسری له و ئاسته دا نییه بیزانیت ئه وه یه مه سه له ی
 حاکمیه ت (یان به رامبهره چه په که ی) له ده وری پیشه وا که مه کاته وه .
 حاکمیه ت کاتیک به سهر میشکی ئه نداماندا زال ده بیته پیوانه یه ک
 بۆ که سه کان و پروداوه کان و هه لویسته کان. حاکمیه ت کاتیک له ئه سلدا لای
 خه وارج سه ری هه لدا دژی ته حکیمکردنی مروژ بوو، ئه وان ده یانوت قورئان
 حوکم ده کات نه ک مروژ، پیشه واش لای خه وارج زاراوه ی "یه که می
 هاوشانه کان" یان "یه که می ناو یه کسانه کان" primus inter pares
 ده یگریته وه .¹

له م زه مه نه ی ئیمه شدا ئه وپه ری سه خافه ته بوتریت ئه و کۆمه لانه ی
 ته ئکید له سهر حاکمیه ت ده که ن قودسییه تتان به پیشه واکه یان داوه، له
 هه ندی کۆمه لی کۆن نویدا ته نانه ت پیشه واکه له سهر هه لویستیک ته کفر
 ده کراو ته نانه ت ده شکورزا، له مه شه وه به یعه ت لای ئه و تا قمانه ئه گهر چی
 گوپرایه لیه به لام پیرۆزی نییه و زۆر به ئاسانی تاکه کان سه رپێچیان
 له فه رمانه کان ده کرد چونکه به هۆی حاکمیه ته وه فه رموده ی (لاطاعة
 لمخلوق في معصية الخالق) ئاماده ییه کی به هیزو به رده وامی هه بوو، به لگو
 به ئاسانیش به یعه ت هه لده وه شایه وه .

به کورتی له ناو ئه و جۆره کۆمه لانه دا وه لاث بۆ فیکره به هیزتره له وه لاث
 بۆ کۆمه له که، هه مووش ده زانن که ئه و کۆمه له له سهر بناغه ی ئه و فیکرمیه
 دامه زراوه و هه ر لادانیك قبول نییه و زۆر جار به ئیجتیهادیك کاریکی
 دیاریکراو به لادان ده زانریت.

¹ ته عبیریکی لاتینییه بۆ ئه و که سه به کاردیت که یه که می ناو که سانیکی هاوشان و
 هاوپله ی خۆی.

له‌مه‌شه‌وه ده‌زانین قسه‌که‌ی میسری چه‌ند بی‌ناغه‌یه کاتیک ئیخوانی کاتی به‌ننا به‌ نمونه‌یه‌کی ئه‌و کۆمه‌له‌ ده‌زانیت که پیشه‌واکه‌ی به‌هۆی حاکییه‌ته‌وه قودسییه‌تی وه‌رگرتوه. به‌ننا خاوه‌ن کاریزما بوو ئه‌وه پاسته، به‌لام بناغه‌ی کاریزماکه‌ی حاکییه‌ت نه‌بووه.

ئیخوان و (ره‌زا)

میسری به‌شی پینجه‌می کتیبه‌که‌ی که ناوی (ئیخوان و تیۆری ده‌سه‌لات، ل ۳۳۱ به‌دواوه) به‌ پرسته‌یه‌ک ده‌ستپیده‌کات: ((که‌سیک بیه‌وی به‌قوولی له‌ گوتاری سیاسی ئیخوان تیڤگات ناچار ده‌بی بگه‌رپته‌وه سه‌ر تیزه‌ فیکرییه‌کانی موحه‌مه‌د ره‌شید ره‌زا))، وه‌ک بلتیت میسری به‌قوولی له‌ وتاره‌ تیڤگه‌یشتبیت و به‌پاستی گه‌پابیتته‌وه سه‌ر (ره‌زا).

هه‌موو ئه‌وه‌ش که میسری له‌باره‌ی ره‌زاوه ده‌یلت ئه‌وه‌یه ناوبراو نه‌ به‌ کاربه‌ده‌ستانی ئه‌زه‌ره‌ی رازی بووه که کتیبه‌ فیه‌یه‌ کۆنه‌کان لاسایی ده‌که‌نه‌وه نه‌ به‌ پۆشنپیره‌ عه‌لمانییه‌کانیش پازی بووه که یاساو سیسته‌مه ئه‌وروپیییه‌کان لاسایی ده‌که‌نه‌وه. ره‌زا به‌نیاز بوو حزیک دابمه‌زینیت نه‌ پابه‌ندی بیروپای پیاوانی ئه‌زه‌ره‌ی بیت و نه‌ چاو له‌ته‌وژمی عه‌لمانی پۆژئاوا بکات (ل ۳۳۱).

ئه‌گه‌ر ئه‌مه‌ هه‌موو ئه‌و بناغه‌یه‌ بیت که ئیخوان وتاری سیاسی خۆی له‌سه‌ر بنیات نابیت که‌واته بناغه‌یه‌کی ساده‌یه.

ئیخوان و هیژ

یان نه‌زانیه‌ یان ته‌زویره، که هه‌ردووکیان بۆ میسری ده‌شین، که باسی

هیز له لایه ن چه سه ن ئه لبه نناوه² له سه ره ده سته میسری سه قه تده کریت (ل ٣٣٨). به ننا به م جو ره باسی هیز ده کات و به م جو ره باسه که ی ده ستکاری ده کریت:

– ((هیز دروشمی ئیسلامه – القوة شعار الاسلام)) میسریش وای لیده کات: به کار هیذانی هیز له پینا و بلاو کردنه وه ی ئاینی ئیسلامدا یاسایه کی خوداییه .
 – ((چیت له مرۆفیک ده ویت شوینی ئه و ئاینه ده که ویت ئه وه نه بیت له هه موو شتیکیدا به هیز بیت و دروشمه که ی بریتی بیت له : هیز له هه موو شتیکیدا)) .. میسری وای لیده کات: هیز له ئاینی ئیسلامدا هه موو شتیکه .
 – ((ده بیت ئیخوانی موسلمون به هیز بن و پپووسته به هیزه وه کار بکه ن – و لابد ان يعملوا في قوة)) میسری ده یكات به : ئیخوان ده بی خواهن هیز بی و ده بی به کاری بهینی.

ئیسلامییه کان و عه ره بایه تی

میسری له راستیدا شاره زای شتیکی تره ، ئه و شاره زای ناشیرینکردنی به رامبه ره .

ئه وه تا جاریکی تر ده یه ویت خوینه ری کورد و ابزانیت بزافه ئیسلامییه کان قه ومین و ته نها عه ره بیان مه به سته . نکولیش له وه ناکریت که هه سته نه ته وایه تی که م تا زۆر له ناو کۆمه له ئیسلامییه کانداهیه ، به وانیه کوردستانیشه وه ، به لام ئه و وینه یه ی بۆیان ده کیشریت زیاده رپه وییه کی زۆری

² بپروانه : د . حیدر ابراهیم علی ، التیارات الاسلامیه وقضیه الديمقراطية ، ل ١٩٥ ، میسری ئه و باسه له و کتیبه وه رگرتوه ، ئه و کتیبه ش نامه کانی به ننا وه کو سه رچاوه ده نووسیت ، میسریش لیره داو له شوینی تر داو بۆ زیادکردنی ژماره که ی سه رچاوه کانی ناوی کتیبه کانی نامه کانی به ننا وه کو سه رچاوه ی حه لآلی خو ی ده نووسیت .

تیداوه مه‌به‌سته‌که، وه‌ک وتم، ته‌نها ناشیرینکردنی به‌رامبه‌ره (له‌خواره‌وه‌دا زیاتر له‌سه‌ری ده‌پۆم).

میسری (٣٣٣-٣٣٤) ده‌لئیت پابه‌ری دووه‌می ئیخوان (ئه‌له‌هوزه‌یی) ته‌نها باسی مه‌سیحیه‌کانی کردووه بۆ مه‌سه‌له‌ی ئازادیی ئایینی و جووله‌که‌ی پشتگۆی خستوووه هه‌رچه‌نده ئه‌وانیش هه‌ر (أهل الذمة) ن به‌م جوهره‌ش وتاری هوزه‌ییی له‌پاستیدا قه‌ومیه‌یه له‌ پۆشاکه‌یکه‌ی ئایینی: ((بۆیه بزوتنه‌وه‌یه‌کی تا سه‌رمۆخ ناسیۆنال هه‌لۆیست له‌ خه‌لکی جوو وهرده‌گرێتو ئه‌نجام پووه پاسته‌قینه‌که‌ی ئاشکرا ده‌کات)) (ل٣٣٤).

ئهمه‌یه مه‌به‌سته‌ی میسری. ته‌عبیری ((سه‌رمۆخ ناسیۆنال)) به‌سه‌ بۆ ناسینی گیانی زیاده‌په‌وی له‌ هوکمه‌دا.

میسری ئامانجه‌که‌ی به‌ننا، ئه‌ویش یه‌کێتی موسلمان به‌ مه‌ترسی ده‌زانیت چونکه تایبه‌تمه‌ندییه نه‌ته‌وه‌یه‌کانی موسلمانیه‌ غه‌یره عه‌ره‌به‌کان ناهێلێتو ئه‌و میلله‌تانه له‌ناو بۆته‌ی یه‌کێتییه ئایینییه‌دا ده‌توینێته‌وه (ل٣٣٦).

ئوه مه‌ترسی نییه به‌لکو ترساندنه، میژووش به‌درۆی خستۆته‌وه چونکه ئه‌و یه‌کێتییه ئایینییه چوارده سه‌ده هه‌بوو، سه‌نته‌ری فه‌رمانه‌ره‌وایی له به‌شیکه ئه‌و ماوه‌یه‌دا عه‌ره‌بی بووه به‌لام نه‌مانبینه تایبه‌تمه‌ندییه نه‌ته‌وه‌یه‌کانی غه‌یری عه‌ره‌ب (جگه له نه‌ته‌وه‌ی که‌می نزیک له عه‌ره‌ب وه‌کو ئه‌نباته‌کان) فه‌وتابن.. ئه‌وه‌تا پاش ئه‌و ماوه‌یه زمانه‌کانی ئه‌و میلله‌تانه ماونو خۆشیان ماونو هه‌ندیکیان ته‌نانه‌ت گه‌شه‌شیان سه‌ندووه. به‌لام با ئه‌و به‌لگه میژوویییه بچێته ئه‌ولاوه‌و باس له وه‌همیکه تایبه‌ت به‌م مه‌سه‌له‌یه بکه‌ین. ئه‌و وه‌همه باوه ده‌لئیت عه‌ره‌ب ئاین بۆ تواننده‌وه یان

به لای که مه وه بۆ کالگردنه وهی تاییه تمه ندییه کانی نه ته وه کانی تر به کار ده هیئن. به لگه ی یه که می درۆی ئەم قسه یه ئە وه یه ئە وه عه ره بانه ی که په وتی قه ومییان هه لێژاردوه خۆیان له پڕوی ئیسلامییه وه کال بوونه ته وه هه موو ته رکیزیان له سه ر نه ته وه ی عه ره ب بووه باسی په یوه سستی ئیسلامییان نه ده کرد، ده مینتته وه په وته ئیسلامییه کان و سه لماندن ئه وه ی که ئە و په وتانه ئاین بۆ ئامانجیکی قه ومی به کار ده هیئن. ئە گه ر ئە وه ش پاست بوایه هه ر له پڕوه ده بوونه کۆمه لێکی نه ته وه یی و پپیوستی نه ده کرد به هه بوونی ئە و په وته ئیسلامییه ی که ئە و کاته هیئنده ی په وته قه ومییه که باوی نه بوو. ئە وانه ش که ئاین و نه ته وه یان تیکه ل کردوه به شیوه یه کی تر کار ده که ن: ئە وانه ته نکید له سه ر ئیسلام ده که ن و چاره سه ری ئیسلامییان هه لێژاردوه، به لام باوه رپیان وایه که ولاته عه ره بییه کان، یان ئە و ولاته عه ره بییه ی تییدا ده ژین، ده بیته مه رکه زی بووژاندنه وه ی ئیسلام و عه ره ب و ده ورێکی مه رکه زی له و بووژاندنه وه یه ده بینیت، ئاشکراشه ئە مه جیاوازه له په وتیک هه ر له سه ره تاوه ئامانجیکی قه ومییه هه یه به لام به رگێکی ئاینی ده کاته به ر که بپوا ناکه م کۆمه له یه کی وا هه ر هه بوویت و ئە گه ره هه شوویت کۆمه لێکی لاواز و ناوچه ییه چونکه مه نتیقی شته کان قبوولی ناکات. ئە و بۆ چوونه ش ناواقعییه که ده لیت ئاین لای کۆمه له ئیسلامییه کان پردیکه بۆ ئامانجه نه ته وه بییه کان چونکه عه ره ب له ناو جیهانی ئیسلامیدا که مایه تین، له ناو ملیاریک و سی سهد ملیۆن موسلمان ته نها سی سهد ملیۆن عه ره ب هه ن، دانیشتوانی ولاتیکی وه کو ئە نه دنه نووسیا به ته نیا زیاتر له نیوه ی هه موو عه ره ب ده بن.. ئە مه یه کێک بوو له و هۆیا نه ی بزافی نه ته وه ی عه ره ب له په یوه سستی ئیسلامی دوورکه و تبه ووه چونکه ده یزانی له پێگه ی

ئۇ ۋە پەيۋەستە ۋە ئۇۋان دەبنە كەمايەتى نەك ئۇۋان بتوانن غەيرى عەرەب بتوئىننە ۋە يان بتوانن تايىبە تەندىيە نە تە ۋە يىبە كانى غەيرى عەرەب بىسپنە ۋە، ھەر خۇشيان دەزانن كە زمانى قورئان كە عەرەبىيە نە يتوانىۋە ئۇ ۋە كارە بىكات چۈنكە قورئان لە جىھانى ئىسلامىدا ھەر ئۇ ۋە قورئاننە يە كە چى ئۇ ۋە مىللە تانە ھەر بە زمانى خۇيان دەنووسن ۋە دەخوئىننە ۋە ۋە كە مىكىان عەرەبى دەزانن.

گوپرايە ئى و مافى شۆپش

مىسرى قەسى ئۇۋانە دووبارە دەكاتە ۋە كە لە نىزامى ئىسلامىدا گوپرايە ئى ۋە فرمانپە ۋە ۋاجىبە ۋە ئۇ مە دەكە نە پىچە ۋانە ۋە نىزامە دىموكراتىيە كان، مىسرى ئۇۋەش دووبارە دەكاتە ۋە، بە لام بىئە ۋە ۋە بىر لە ئەنجامە كانى بىكات، كە مۇسلمانان كاتىك مافى ياخيپوزن ۋە سەرىپچىيان ھەيە كە فرمانپە ۋە بە ۋە كۆمى شەرىعەت كارى نە كىردو لە پىۋرە سى ئىسلام لايدا (۳۴۰ل).

ئۇ مە سە لە يە - كە زۆرىيە ئۇ ۋە كە سانە ۋە لە بارە ۋە نىزامى ئىسلامىيە ۋە دەنووسن بە لايدا تىپەردە بن - ئە ۋە يە ئىسلام مافى شۆپش داۋە بە ۋە گە لە ۋە دە سە لاتە كە ۋە لە ئىسلام لادىت، نەك تەنھا ماف بە لكو ئۇ ۋە شۆپشە ۋە بە ئۇرك زانىۋە. سەرە تاى ئۇ ۋە شۆپشەش سەرىپچىكىردنە لە فرمانە كانى فرمانپە ۋە يە (لاطاعة لمخلوق في معصية الخالق)، ئاستىكىش لە ۋە بەررتىر ئۇ ۋە يە مىللەت ئۇ ۋە فرمانپە ۋە يە لابرئىت، ئىشكالە كەش لە ۋە داىە ئە گەر فرمانپە ۋە كە كار بە ھەندى ياساى ئىسلامى نە كات ۋە لە ھە مان كاتدا ھەندى پىۋرە سى ئىسلامى جىبە جى بىكات.

ئۇ مە مافەش، واتە مافى شۆپش، مە سە لە يە كى فىكىرى سە دە كانى

پابوردووی پۆژئاوا بوو به لام پێش نه وه شتیکی زانراو بوو له جیهانی ئیسلامیدا، تا ئیستاش ههچ دهستووریک برهگهیهکی تیدا نییه بۆ مافی شوپش دژی حکومهتی سته مکار.

پیاوانی ئاینی

میسری ده لیت که به پروای ئیخوان نوینهرانی گه ل بریتین له (أهل الحلو العقد) ئینجا ده لیت: به لام له دیدی ئیخواندا (أهل الحلو العقد) نه وانن که شاره زای شه ریه تن، واته پیاوانی ئاین (ل ۳۴۱).

وه کو هه له ی هه موو که سیک شت له ملاو له ولا کۆده کاته وه میسری ئاگی له خۆی نییه کاتیک نه وه ده لیت چونکه دوا ی ۱۲ لاپه ره هه ر خۆی قسه که ی حه سه ن نه لبه ننا ده هیئتته وه سه باره ت به (أهل الحل والعقد) که له ناو سی تا قمدا ته نها یه ک تا قمیان زانا و مو جته هیدن، له و لاپه ره یه شدا و ته نها بۆ مه به سته ی عه یب دۆزینه وه نه و ده ستنیشان کردنه به کاری نا چاری و به نا پۆشنیی فیکری نا و ده بات (میسری، ل ۳۵۳، پروانه خوارتر). بیگومان میسری نه وه ش نا زانی ت که نه و ده ستنیشان کردنه هی خودی به ننا نییه به لکو هی فه قیهه کانی ئیسلامه.

جگه له وه ش نه شاره زاییه کی تری میسرییه که نه وه ی شاره زای شه ریه ته پیاوی ئاینیه. شه ریه ت زانستی که له زانکۆکاندا ده خوینریت و هه ر که سیک شه ریه تی ته واو کردبیت نابیته پیاوی ئاین، جگه له وه ی که له ئیسلامدا پیاوانی ئاین و جوودیان نییه و نه وه ی له ئیسلامدا هه یه (زانایان) ه که به کوردی به هه له پێیان ده و تریت زانایانی ئاینی.

ده شبوایه میسری بیزانیایه که کۆمه له ی ئیخوان به هه ی شیه وه یه ک قبوولی نه و پیناسه یه بۆ (أهل الحلو العقد) ناکات چونکه نه گه ر نه وانه (پیاوانی

ڈاينی) بن ئه‌ی سه‌رکرده‌کانی ئیخوان، به‌به‌نناوه‌چ ده‌ورئکیان ده‌بیت؟
میسری چونکه‌ لی‌ره‌و له‌وی کۆده‌کاته‌وه‌و خۆی به‌وه‌ ماندوو ناکات ئه‌و
زانیا‌ریبانه‌ له‌یه‌ک بدات باسی دامه‌زاندنی ئیخوان له‌سه‌ر ده‌ستی به‌ننا، که
زانراوه‌ ((پیاوی ئاينی)) نییه‌، ده‌کات که‌ له‌ شه‌ش که‌سی یه‌که‌م پیکهاتبوو:
شۆفیرئیک، باخه‌وانئیک، پاسکیلچیه‌که‌ (میسری ده‌لئیت عه‌ره‌بانچی)،
ئوتووچیه‌که‌، دارتاشئیک، سه‌رتاشئیک! (ل ۲۰۴).

که‌واته‌ ده‌بیت کۆمه‌له‌که‌، که‌ ته‌نها به‌شئیکی که‌می سه‌رکرده‌کانی پیاوانی
ئاينین، کۆشش بکات تا له‌کۆتاییدا حوکم بداته‌ پیاوانی ئاينی و خۆی بچئته
ئه‌ولاوه‌!

میسری که‌ وه‌کو زۆر نووسه‌ری بئیتوانای تر خۆی به‌چه‌ند کلئیشه‌یه‌که‌
ده‌به‌ستئته‌وه‌ جارئکی تر خۆی ماندوو نه‌کردوو له‌هه‌مان کتیب وردبئته‌وه‌
که‌ زانیا‌رییه‌کانی به‌سه‌قه‌تی لی‌وه‌رگرتوو، واته‌ کتیبه‌که‌ی (ده‌پراچ و
بارووت)، تا بزانی‌ت چۆن به‌شئیکی لاه‌کی له‌و کتیبه‌دا هه‌یه‌ به‌م ناوونیشانه‌:
(له‌ پیکه‌راویکی شئخه‌کان بۆ پیکه‌راویکی ئه‌فه‌ندییه‌کان)) (بارووت، به‌رگی
یه‌که‌م، ل ۵۵-۵۷) و تئیدا ده‌لئیت له‌کۆی ۱۱۲ نوینه‌ر له‌ کۆنگره‌ی سئیه‌می
کۆمه‌له‌که‌ ۵۳ نوینه‌ریان ه‌ی قاهیره‌ی پایته‌خت بوون و له‌ ۵۳ یه‌ ته‌نها ۹
که‌سیان سه‌ر به‌ توئئیی ((شئخه‌کان)) بوون که‌ له‌ وه‌زیفه‌ی ئاينی کاریان
ده‌کرد یان ده‌رچووی ئه‌زه‌ر بوون، نوینه‌ره‌کانی شوینه‌کانی تریش
به‌نیوه‌یی له‌نیوان ئه‌فه‌ندییه‌کان و شئخه‌کان دابه‌ش ببوون و زۆرتریان
ئه‌فه‌ندی بوون، په‌نگه‌ له‌به‌ر ئه‌وه‌ش بووئیت ئه‌ندامانی نووسینه‌گه‌ی گه‌شتی
پابه‌رایه‌تی، که‌ له‌ ئه‌نجامی ئه‌و کۆنگره‌یه‌ دروست ببوو، له‌ توئئیی
ئه‌فه‌ندییه‌کان بوون (بارووت ل ۵۵-۵۶).

شوروا

میسری دواى ئه وه و له باسى شورادا بۆ جار سه دهم دهیسه لمیئیت که شارهزا نییه و کاره که ی ته نها کۆکردنه وه ی زانیارییه که به شیکیان به سه قه تی کۆیان ده کاته وه و به وهش ناوه ستیت به لکو تیکیشیان ده دات. میسری ده لیت که ئیخوان وه ک هه ر په وتیکی تری مه زه بی که شوروا ده کاته بناغه ی ده سه لات پشت به دوو ئایه تی (وامرهم شوری بینهم - الشوری ۳۸) و (وشاورهم فی الامر - آل عمران ۱۰۹)، ده به ستیت به لام ((گوتاره که مه وداى میژووی و هۆی هاتنی ئه م دوو ده قه پشتگۆی ده خائو دوو ئایه ته هه یچ په یوه ندییه کیان به مه سه له ی ده سه لات وه نییه)) (ل ۳۴۲). میسری ده لیت که ئاشکرایه ئایه تی یه که م (مه ککی) یه و ئه و کاته ئیسلام بریتی بووه له باوه پ نه ک ده سه لات و ده لاله تیکی ئه خلاقیی هه یه که موسلمانان پرس به یه کتر ده که ن! هه یچ فه رمانیکی تیدا یه، له باره ی میژووشه وه سه رچاوه کان باسیان کردوه که ئه و ئایه ته له کاتی شه پی (به در) دا هاتوه (ل ۳۴۲).

نه زانی له م قسانه دا که له که بووه بۆیه پیویستی به شیکردنه وه یه:
 ۱- مه رج نییه ئه و ئایه ته فه رمانی تیدا بیئت چونکه فه رمانه که له به لگه ی تره وه وه رگراوه ئه ویش ئایه تی (وشاورهم فی الامر) هه روه ک چۆن ئایه تی (والذین هم علی صلاتهم یحافظون) که ئه مه وه کو ئایه تی (وامرهم شوری بینهم) وه سفیکی ئیماندارانه و فه رمانی تیدا نییه ئینجا ئایا ده توانین بلین نوێژ ئه رک نییه؟

۲- له لایه ک ده لیت ئایه تی (وامرهم شوری بینهم) مه ککیه و دواى ده لیت له شه پی (به در) دا هاتوه که هه ر که سیک شتیکی که می له باره ی میژووی

ئیسلامه‌وه خوئندبیته‌وه ده‌زانیت شه‌پی به‌در له ماوه‌ی مه‌ککیدا نه‌بووه، میسری پئویستی به‌ خوئندنه‌وه‌ی میژووش نییه چونکه ئه‌وه‌تا هر خۆی ده‌لئیت کاتی مه‌ککه ئیسلام باوه‌پ بووه‌و هیچ شیوه ده‌سه‌لاتیکی نه‌بووه‌و نه‌یویستوووه که چی دوا‌ی که‌تر له چوار دپ‌ر ده‌لئیت ئایه‌ته‌که له شه‌پی به‌دردا بووه.. که دیاره شه‌پو پیکدادان له‌کاتی نه‌بوونی ده‌سه‌لاتدا له‌مه‌ککه‌دا نه‌بووه.

۳- میسری ده‌نوسیت که ئایه‌تی یه‌که‌م له‌کاتی شه‌پی به‌دردا بووه که گوايه موسلمانان به‌رله‌وه‌ی په‌لامار بده‌ن پرسوپا به‌یه‌کتر ده‌که‌ن و دوومیان له‌دوا‌ی شه‌پی (ئو‌خود)دا بووه که پئویسته په‌یام‌به‌ر به‌ر له‌ هیژش‌بردن پرسوپا به‌ یاوه‌ران بکات و پاشان برپار بدار (ل ۳۴۲). زانیمان ئایه‌تی یه‌که‌م مه‌که‌ییه‌و کاتی شه‌پی به‌در نه‌بووه، ئینجا میسری بۆ ه‌ردوو ئایه‌ته‌که باسی هیژرش و په‌لامار ده‌کات که ئه‌وه هه‌له‌یه‌کی ته‌واوه چونکه شه‌پی ئو‌خود بریتی بوو له‌ هیژرشی موشریکه‌کانی مه‌ککه سه‌ر مه‌دینه، پیڤه‌مبه‌ریش وای بۆ‌چوو‌بوو له‌ مه‌دینه‌دا بمیئیته‌وه‌و به‌رگری بکه‌ن به‌لام به‌شیک له‌ موسلمانان که به‌شدارییان له‌شه‌پی به‌دردا نه‌کردبوو ویستیان بچنه‌ ده‌ره‌وه، پیڤه‌مبه‌ریش به‌ناچاری قبولی ئه‌و رایه‌ی کرد، دوا‌یش که موسلمانان شکان قورئان نه‌یوت پرسکردن به‌ موسلمانان هه‌له‌ بوو و چیت‌ر پرسیان پی‌مه‌که به‌لکو به‌پیڤه‌وانه‌وه‌ فرمانی دا پرسیان پی‌بکات و به‌م شیوه‌یه‌ پیڤه‌ی له‌ خه‌لکانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌و هه‌موو سه‌رده‌مه‌کانی تر گرت ئه‌و پروداوه بکه‌نه به‌لگه له‌سه‌ر هه‌له‌ی پرسکردنی فرمانه‌په‌وا به‌ موسلمانان.

یه‌کێک له‌ ساخته‌کارییه‌کان له‌ میژوو قسه‌که‌ی میسرییه که گوايه ئه‌بو

به کر به یعه تی به شمشیر وه رگرت چونکه نه بنه ماله ی هاشمی که (عه لی و فاتیمه) پێ به رایه تییان ده کرد به یعه تیان پێ نه داو نه زۆری به ی ئه نصارییه کان (ل ۳۴۳).

له و پووداوه ی (السقیفه) ئه نصارییه کان ویستیان خه لیفه له خۆیان بێت به لام پاش مونا قه شه ی هه ردوو لا ئه نصارییه کان به خیلافه تی ئه بوبه کر قه ناعه تیان کردو به یعه تیان پێ دا، سه باره ت به عه لی و ئه وانه ی له گه لیدا بوون پوایه تی سه حیح هه یه که عه لی پاش مردنی فاتیمه ی ژنی، که شه ش مانگ دوا ی پووداوه که بوو، به یعه تی به ئه بو به کر دا، به لام پوایه تی سه حیحیش هه یه که عه لی دوا ی پووداوی سه قیفه به یعه تی به ئه بو به کر دا.^۳

میسری ده یه ویت بنه مای شوورا لای ئیخوان به درۆ بخاته وه گوا یه خۆی وته نی ((خۆ ناشی له خه لیفه کانی راشدین موسلمان تر و شاره زای شه ریه ت بن !!)) (ل ۳۴۳)، ئینجا ده لیت ئه وانه شو و خه لیفه کانی دوا ی خۆشیان به هه لبژاردن دانه نراون. میسری باسی ئه بوبه کر ده کات که به شمشیر به یعه تی وه رگرت ئینجا عومه ر که ئه بوبه کر داینا به لام ئه وه ش نالیت که خه لک دوا ی ئه و دانانه به یعه تیان داو ده یانتوانی به یعه ت نه دن، باسی کاره که ی عومه ریش ده کات که ده سه ته یه کی ده ستنیشان کرد یه ککیان بکریته خه لیفه و له ئه نجامدا عوسمان کرا به خه لیفه (۳۴۳). بێگومان ئه و ناتوانیت ده رک به وه بکات که له چا و ئاستی گه شه سه ندنی کۆمه لگه ی ئه و سه رده مه

³ بۆ ئه مانه بپروانه مونا قه شه یه کی دووردریژی ئه و پووداوه له گه ل پوایه ته کانی ته به ری و پوایه تی تر له: صحیح تاریخ الطبری، مجلد ۳، الخلافة الراشدة، ط ۱، ۲۰۰۷، ص ۱۷-۲۸.

ته زاننه تا زۆر درهنگتر بهرده وام بوو. دووری ئه و نيزامه له بنه ماکانی فه رمانپه وایی ئیسلام وای کرد خه لیفه ی دادپه روه ری ئومه وی عومه ر کوپی عه بدولعه زیز که سالی ۹۹ ی کوچی بووه خه لیفه برپار بدات نيزامی شوورا بگه رپننیه وه خه لیفه ی دوا ی خۆی به شوورا دابنریت به لام رانه گه شت ئه وه بکات.

میسری له سه ر نه شاره زایی خۆی به رده وام ده بیته کاتیک ده لیت خۆکانیدکردن بۆ پایه ی خیلافه ت به چه ند که سیکی که می ده سترۆیشته وی خواهن پایه و پله ی کۆمه لایه تی په وای بینراوه (ل ۳۴۳). ئه گه ره مه سه له ده سترۆیشتن و پله و پایه ی کۆمه لایه تی بیته ده بوايه پیاوه گه روه کانی قورپه یش یا ئه نصاره کان کاندیدی خیلافه ت بوونایه. گوئنه دان به پله و پایه ی کۆمه لایه تی له قسه که ی عومه ردا ده رده که ویت که وتبووی ئه گه ر (سالم) زیندوو بوايه ده مکرده خه لیفه ی دوا ی خۆم به مه رجیک سالم (مه ولای) (حوزه یفه)، واته کۆپله ی ئه و بوو و ئازادی کردبوو.

میسری ته نها بۆ ئه و مه به سه ته ی هه یه تی له خۆیه وه قسه ده کات و ده لیت که ئه و کاته شوورا بووه مه سه له یه کی فیه ی که غه یری عه رب هه ستیان به پیگه ی کۆمه لایه تی خۆیان کردو ((گه لانی غه یری عه رب به مافی خۆیان ده زانی پله ی خیلافه ت یاخود ئیمامه تیان پی بپری وه ولیان دا چه مکی شوورا بکه نه میکانیزمی وه رگرته ی ده سه لات)) (ل ۳۴۴).

میسری جگه له وه ی نمونه ی نه هیناوه ئه وه ش نازانیت که به شیکی ئه وانه ی باوه رپیان به شوورا هه بووه باوه رپشیان وا بوو پیوسته خه لیفه له قورپه یش، که تیره یه کی عه ربه، بیته، واته مه سه له ی شوورا په یوه ندیی به عه ره بایه تییه وه نییه، جگه له وه ش زووتر خه وارج، که سنوورداریی

ده‌سه‌لاتی ئیمام لایان گه‌یشتبووه ئه‌وه‌ی ئوممه‌ت بۆی هه‌یه ئیمام لابه‌ریت به‌لکو بیشیکوژیت، باوه‌ریان وا بوو قورپه‌یشیتی (که میسری ده‌لئیت ئه‌بوه‌کر کردبوویه مه‌رجیکی سه‌ره‌کی بۆ خیلافه‌ت) و ته‌نانه‌ت عه‌ره‌بایه‌تی مه‌رجی خیلافه‌ت و ئیمامه‌ت نییه، زانراویشه بزوتنه‌وه‌ی خه‌وارج له‌ناو عه‌ره‌بدا سه‌ریه‌له‌دا.

میسری زیاتر زیاتر نه‌شاره‌زایی خۆی ده‌سه‌لمینیت و قسه‌له‌خۆیه‌وه ده‌کات کاتیک ده‌لئیت کۆمه‌لگه‌ خاوه‌نی پیشینه‌یه‌کی میژوویی نه‌بووله‌بووی ده‌سه‌لات وه‌ک ئه‌وه‌ی شارستانیه‌تی ئه‌وروپا هه‌یبوو (ل ۳۴۵) ئاوا قسه‌کرین له‌سه‌ر ئه‌وروپا به‌ره‌هایی هه‌له‌یه‌کی زه‌قه‌ چونکه ئه‌و سه‌رده‌مه‌ ده‌وله‌تی پۆمای (پۆمای پۆژئاوا) نه‌ما بوو، که‌لتووری یۆنانی کۆنیش له‌بیرکرا بوو، ئه‌وه‌ش که ده‌شیت بلئین شیوازیکی شارستانی هه‌لگرتبوو ده‌وله‌تی بیزه‌نتی بوو. میسری سووره نه‌شاره‌زاییه‌که‌یمان زیاتر بۆ سه‌لمینیت کاتیک یه‌کسه‌ر دوا‌ی پسته‌ی سه‌ره‌وه‌ ده‌لئیت: ((موجته‌هیدانی ئیسلام نه‌یا نتوانی هه‌ندی مه‌سه‌له‌ی جه‌وه‌ری یه‌کلایی بکه‌نه‌وه، بۆ نمونه: مه‌فهومی نوینه‌رایه‌تی گه‌ل یا خود مه‌فهومی پای زۆریه‌ی خه‌لک)). میسری وا ده‌زانیت ئه‌وه‌ی ئیستا له‌ئه‌وروپا باوه وه‌ک نوینه‌رایه‌تی گه‌ل یان پای زۆریه‌ی خه‌لک ئه‌و سه‌رده‌مه‌ش ده‌گریته‌وه که باسی ده‌کات، ئینجا دلئ خۆشه‌ به‌و زانیارییه‌ی خۆی و باسی یه‌که‌ه‌نگی (ئیجماع) ده‌کات که فیه‌ی ئیسلامی باسی کردبوو که یه‌که‌ه‌نگی ده‌سته‌یه‌ک پیاوی ئاینی نه‌ک یه‌که‌ه‌نگی زۆریه‌ی موسلمان. ئه‌و داماره‌ش هه‌ر خۆیه‌تی له‌ به‌شه‌کانی

⁴ هه‌رچه‌نده‌ له‌ رووداوی سه‌قیفه‌ باسی قورپه‌یش کراوه به‌لام به‌پیی سیاقی قسه‌کان مه‌به‌ست لپی موهاجیره‌کان بوو.

یه که می کتیبه که یدا باسی ئیجماعی کردوه که چی لێرده نه یزانیه یان له بیرچوهه (چونکه ئیشه که ته نه نه قه کردنه) که ئیجماع شتیکی تره وه و هکر پیناسه که ی دیاری ده کات ئه وه یه هه موو موخته هیدانی سه رده میکی دیاریکراو له سه ر مه سه له یه کی فیهی یه که دنگ بن.. ئه وه یه ئیجماع نه که یه که دنگی ده سه ته یه که پیاوی ئاینی وه که خۆی ده لیت، له وه ش خۆشتر ئه وه یه ده لیت ئیجماع یه که دنگی زۆریه ی موسلمانان نه بووه! کئ باسی ئه وه ی کردوه و کئ هه رگیز باس له شتی وا ده کات کاتیک باسی ئیجماع ده کات؟!

مونا قه شه ی فیکری له ئیسلامدا

به شیکی باسه کانی سه ره وه له وه به شه لاهه کییه دان که تئیدا میسری ده لیت هه سه ن ئه له نه نا هه ولئى دا ده سه لاتى ئیسلام له سه ر سئ پایه دا دابه زیت و ئه وه ی سه ره وه سه ر به پایه ی یه که مه که بریتیه له (ده ولته ی ئیسلامی) (میسری، ل ۳۳۹ به دواوه). دوو پایه که ی تر بریتین له (یه کتیی نه ته وه ی ئیسلامه) و (پیزگرتن له ئیراده ی نه ته وه ی ئیسلام). له خواره وه شنا ده بینین چۆن میسری زۆر له بابه ته که ی ده رده چیت، بیگومان جکه له ((بردن)) ی سه رچاوه وه نه قلی هه له ی زانیارییه کان و سه قه تکردنیان. میسری نامه کانی به نذا ده کاته سه رچاوه له کاتیکدا دیاره که سه رچاوه که ی کتیبیکی تره که میسری ناوی بردوه ئه ویش (التیارات الاسلامیه وقضیه الديمقراطية) (ل ۱۹۶ به دواوه) که ئه مه یان ناوی کتیبه که ی به نذای نووسیوه وه میسری ((بردوویه تی)). پایه ی یه که می ده سه لاتى ئیسلامیش له راستیدا (ده ولته ی ئیسلامی) نییه، ده شبوایه میسری به عه قل ئه وه ی بزانیانه چونکه ده ولت خۆی ده سه لاته. پاسته که ش وه که له

کتیبه‌ی ناومان بردووه دهرده‌که‌ویت نه‌ویش که پایه‌ی یه‌که‌م لای به‌ننا (به‌رپرسیاریتی فەرمان‌پره‌وا) یه.^۵

میسری له‌سه‌ر پایه‌ی دووه‌می ده‌سه‌لاتی ئیسلامی لای به‌ننا، واته (یه‌کیتی نه‌ته‌وه‌ی ئیسلامه)، ده‌روات (۳۴۵-۳۵۲)، به‌لام زۆر باسی ئازادی فیکری و زانیاری و مه‌عریفه له ئیسلامدا ده‌کات و له‌بابه‌ته‌که دهرده‌چیت، هۆکه‌شی، وه‌ک بۆی ده‌چم، نه‌وه‌یه له‌ژیر کاریگه‌ری کتیبه‌که‌ی (حوسه‌ین مورپوه) دا بووه کاتیک نه‌میان په‌یوه‌ندییه‌کی کردووه له‌نیوان خۆپاراستن له‌موجاده‌له‌ی فیکری له‌لایه‌ک و مه‌سه‌له‌ی پاراستنی یه‌کیتی کۆمه‌لایه‌تی له‌لایه‌کی تر^۶ میسریش زۆر پۆیشتووه و مه‌به‌سته سه‌ره‌کیه‌که‌ی خۆی له‌بیرچۆته‌وه.

میسری ده‌لێت ده‌قه‌کانی شه‌ریعت جیاوازی کۆمه‌لایه‌تی ده‌گه‌پێننه‌وه بۆ ویستی خوداو ته‌ئکید له‌سه‌ر نه‌وه ده‌که‌نه‌وه که ژیانی مرۆڤ نه‌که ته‌نها عه‌قل ناتوانیت بیگۆریت به‌لکو ناشتوانیت له‌حیکمه‌تی نه‌و جیاوازییه تیڤگات و ته‌نانه‌ت ماوه‌ش نادات قسه‌ی له‌سه‌ر بکری (ل ۳۴۸).

ده‌بیته‌ به‌لگه‌ی میسری چی بیته؟ ئایه‌تی (انظر کیف فضلنا بعضهم علي بعض وللآخرة أكبر تفضيلاً-الأسراء ۲۱)، جگه‌له‌وه‌ی ئایه‌ته‌که به‌هه‌له نووسراوه چونکه به‌م جۆره‌یه (ولللآخرة أكبر درجات وأكبر تفضيلاً) نه‌و ئایه‌ته‌هیچ له‌و واتایانه‌ ناگه‌یه‌نیت که میسری ده‌یانلێت. ئایه‌ته‌که پاش چه‌ند ئایه‌تیک هاتوووه که باسی دوو تاقم ده‌که‌ن: نه‌وانه‌ی ته‌نها ژیانی دونیایان ده‌ویت که خودا نه‌وه‌نده‌ی خۆی ده‌یه‌ویت به‌شیان ده‌دات و پاشان

^۵ د. حیدر ابراهیم علی، التيارات الاسلامية وقضية الديمقراطية، ل ۱۹۶.

^۶ حسین مروّ، النزعات المادية في الفلسفة العربية الاسلامية، ج ۱ / ل ۳۶۳.

دۆزهخ ئاکامیان ده بیئت، ئه وانهش که ئاخیره تیان ده ویئت و کاری بۆ ده کهن که خودا سوپاسی ئه وه وه له یان ده کات، واته پاداشتیان ده داته وه. واتای ئایه ته که لییره وه درده که ویئت که سه ره پای هه لپه کردن ئه وانه چهند له دونیادا جیاوازن. ئیستاش که میک خه یالای نیه بین که س بیر له کۆمه لگه یه که ناکاته وه که هیه جیاوازیی تیدا نه بیئت .. خو ئه گه ر قورئان پپچه وانه که ی بوتایه، واته کۆمه لگه هیه جیاوازیی تیدا نه بیئت، هه ر میسری خو ی مارکسییه ته سه قه تکراره که ی خو ی له بیر ده چوه وه وه ده یوت قورئان باسی خه یال ده کات. سه رجه م ئایه ته کانی قورئان، فه رموده کانی شیان بچنه پال، گیانی سلبی و ده سه ته به ردان له هه موو شتیک له مرؤفدا ناچینن به لکو به پپچه وانه وه گیانی ئیجابیه ت و کارکردنیان تیدا ده چینن، له هه مان کاتیشدا ئاگاداری ده که نه وه هه لپه ی دونیا نه کات.

میسری دیسان نه شاره زایی و ئاره زویی خو ی ده سه لمینیت کاتیک ئایه تی (فان حاجوک فقلت اسلمت وجهی لله.. آل عمران - ۲۰) ده کاته به لگه له سه ر ئه وه ی ده قی قورئان له گه ل ئالوگۆپکردنی بیروپا ناکۆکه (۳۴۸). جاری میسری نه یزانیوه باس له چی ده کریت چونکه مشتومره که لییره دا له گه ل مه سیحیه کانه سه باره ت به مه سیح و موحه ممه د که چی میسری ده لیت لییره دا ده ق سنوور بۆ عه قل داده نیت به جۆریک نه توانیت مشتومر له سه ر هیه مه سه له یه ک بکات که په یوه ندیی راسته وخو ی به ژیان و گوزهرانی مرؤفه وه هه بیئت.

به پپی میسری له به رئه وه ی لای ناین هه موو دیارده کانی گه ردوون له لاین هیژیکی میتافیزکییه وه دروستکارون که واته ژیان مرؤفو بیرکردنه وه ده باته سه ر خواستی خودا به م جۆره ش تیگه یشتن له دونیا سه رچاوه که ی

(وہى) يە و ھەستەكانى مرۆڧ دەورىان نىيە لە وشياركردنەوہى وئو زانىارىيدانەى لەرپىگەى ئەم ھەستانەوہ دەست مرۆڧ دەكەون زانىارىيى پروكەشىن، سەرچاوەى ئەو ھەستانەش خودا خۆيەتى و بۆيە بە مرۆڧى بەخشىون تا لە گەورەيى خودا دلتىاي بكنەنەوہ (ل ۳۴۸-۳۴۹). ئەگەر ئەمەى ميسرى، كە قسەيەكى زۆر كۆنەو دەگەرپتەوہ بۆ ورتنەكانى پيش دەيان سال لەمەوبەر، راست بيت جياوازييەكى زۆر لە تىوان مرۆڧو ئازەلدا نامىنيت، ئەو كاتەش پىويست بە و ئايەتانەى قورتان ناكات كە باس لە بىدباوەرەكان دەكەن كە دلتان ھەيە (واتە مېشكيان ھەيە) بەلام بىرى پى ناكەنەوہ، چاويان ھەيە پى نابينن، گوپيان ھەيە پى نايستن، ئەوانەش وەكو ولاخ وان بەلكو لە ولاخيش گومپارتن (اولئك كالانعام بل هم اضل...).

ميسرى بەھۆى نەشارەزاييەوہ لە ئىسلام ئايەتەك دەھىننەوہ كە بەلگەيە لەسەر ئەوہى مرۆڧ زانىارىيەكانى لەرپىگەى تەجرەبەوہ وەردەگرىت: (والله اخرجكم من بطون أمهاتكم لاتعلمون شيئاً وجعل لكم السمع والأبصار والافئدة لعلكم تشكرون - النحل ۷۸). دەمىكىش بوو ئەم ئايەتە سەرنجى پاكيشابووم چونكە دەتوانين بە بناغەى تىۆرى زانين (نظرية المعرفة)^۷ ئىسلامىيەى بزانين كە تىندا زانين پروسەيەكە مرۆڧ لە ژيانيدا دەستيدەكەويت، نەك لە ⁷ چىاكردنەوہيەك ھەيە، ھەرچەندە ھەمووان نايكەن، لەنىوان دوو شىوہى تىۆرى زانين: گنۆزۆلۆجيا كە پەيوەندىيە بە تىۆرى زانين بە شىوہەيەكى گشتى ھەيە لەگەل ئىپستىمۆلۆجيا كە تايبەتە بە تىۆرى زانين لە بوارى زانستدا. بەلام ميسرى كە زاراوكان بەكار دەھىنيت بيشەوہى بزانيت واتايان چىيە زۆر لەو بابەتانەوہ دوورە. ئەو تەنناتە نازانيت زاراوكان باس لە چى دەكەن، ئەو تەن زاراوہى ئىپستىمۆلۆجيا لە شتىكدا باس دەكات كە ھىچ پەيوەندىيە پتوہ نىيە. ئەو تەنھا زاراوہەكى بىستووەو ويستوويەتى بەكارىبھىنيت. ميسرى كاتىك باسى ئازادىيە تاكەكەس دەكات دەنووسيت:

که تێیدا زانین پروسه یه که مرۆڤ له ژیا نیدا ده ستیده که ویت، نه ک له فیتره تیدا هه بن، بیگومان شتی زۆر که م نه بێت وه کو مه سه له ی هه بوونی خودا و زانینی ئه وه ی که خودا هاوبه شی نییه که له فیتره تی مرۆڤدا هه ن به لام به هۆی ده وروبهره وه له مرۆڤ ون ده بن.

(موپووه) ئه و ئایه ته و ئایه تیکی تر ده هیئتیه وه ئه ویش له بابه تی (تیۆری زانین) له قورئاندا. موپووه ئاماژه بۆ قسه ی لیکۆله ره وه یه کی عه ره ب ده کات و پشتگیری ده کات که کرۆکی تیۆری زانین له قورئاندا هه یه ^۸، باسی ئیبنو حه زمیش ده کات که ئه میان زانین به پروسه یه کی (ئیکتیسابی) ی زانیوو ^۹، به لام موپووه ده لێت به پێی ئایه ته کانی قورئان زانینی هه سه ته وه ری بۆ ئه وه یه با وه پری ئاینی به هیز بێت و ئه وه عه قیده یه سه قامگیر بکات که له پێگه ی وه حیه وه وه رگیراون، له گه ل ئه وه شدا و به پێی موپووه با یه خدانی قورئان به کاری عه قل له بواری به هیزکردنی با وه پ، ئه ویش له پێگه ی زانینی هه سه ته وه ری، له به رژه وه ندیی عه قله چونکه ئیقره که پێویسته عه قل با وه پ به هیز بکات. ^{۱۰}

ئیره جیگه ی ئه وه نییه مونا قه شه ی بۆ چوونه که ی موپووه بکریت که ئه وه زیاده ره و بییه بوتزیت عه قل ته نها بۆ پته و کردنی با وه پره. نه خیر ئیمه

ئه به سه ته مۆلۆژیای ئیسلام له پروانگه ی سیسته می یاساییه وه ناروانیته مه سه له ی نازادی. چه مکی نازادی له و سیسته مه فیکرییه دا به شیکه له ئه خلاق بۆیه هه ر که باسی نازادی ده کریت موجته هیدان و نوینه رانیان به یاخیبوون له فه رمانی خودا و به ره لایی و کاری ناشیرین تاریفی ده که ن (له پهره ۱۰۱ په راویز).

^۸ حسین مروّ، النزعات المادية في الفلسفة العربية الإسلامية، ج ۱ / ل ۳۶۸.

^۹ سه رچاوه ی سه ره وه، ل ۳۶۷.

^{۱۰} سه رچاوه ی سه ره وه، ل ۳۶۸.

ناچارين له‌گه‌ل‌ئو نه‌زانبييه سادهييه له‌کتیبه‌که‌ی میسریدا هه‌یه خه‌ریک
بین.

وه‌ك وتمان ئایه‌تی (والله‌ اخرجكم من بطون أمهاتكم..) کرۆکی تیۆری
ئیسلامیی زانینی تیداوه‌یه به‌لگه‌یه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی زانین له‌پێگه‌ی ئه‌زمونه‌وه
ده‌ستده‌که‌وێت، میسریش که‌ ئایته‌کان و فه‌رمووده‌کان و باسه‌کانی ئه‌و
بابه‌ته‌ له‌ مورپوه‌ وه‌رده‌گریت نازانیت چ باسه‌و له‌باره‌ی ئه‌و ئایته‌وه‌ ده‌لێت
که‌ به‌پێی ((میتۆدی ئاینی)) مرۆڤ له‌سه‌ره‌تای هاتنی بۆ سه‌ر ئه‌م زه‌وییه
خاوه‌نی ئه‌م هه‌ستانه‌ بووه‌ وه‌کو خۆیان ئیشیان کردووه‌ و ئه‌وانه‌ به‌ره‌می
پرۆسه‌ی سروشتی و کۆمه‌لایه‌تی پێش هه‌زاران و ملیۆنان ساڵ (ل ۳۴۹).
نه‌ها مه‌تیبه‌کی که‌ وره‌یه‌ که‌ پاش مه‌سه‌خۆری تینه‌گه‌یشتنیش هه‌بیته‌.
ئایه‌ته‌ که‌ ئاشکرا باس له‌ مرۆڤ ده‌کات که‌ له‌دایک ده‌بیته‌ و هه‌ی زانیاریه‌کی
نییه‌، که‌چی میسری باسه‌که‌ ده‌باته‌ سه‌ر شتیکی تر که‌ په‌یوه‌ندی به
زانینه‌وه‌ نییه‌، ئه‌و نه‌شیتوانیوه‌ به‌م قسه‌یه‌ی قسه‌که‌ی پێشوی به‌سه‌لمیته‌ت
واته‌ گوايه‌ به‌پێی ئاین وه‌حی سه‌رچاوه‌ی زانیاریه‌کانی مرۆڤه‌. میسری
وه‌ستایی خۆی له‌ تینه‌گه‌یشتن له‌ سه‌رچاوه‌کان و شیواندنیان ده‌سه‌لمیته‌ت
کاتیك ده‌لێت قسه‌کردن له‌سه‌ر ((مه‌سه‌له‌کانی بوون و نه‌بوون)) و دیارده
سروشتی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان مرۆڤ تووشی گومرایی ده‌کات (ل ۳۴۹-۳۵۰)، که
هه‌له‌یه‌کی وا زه‌ق ته‌نها له‌ خرابترین چاپی مارکسیه‌ت ده‌وه‌شینه‌وه‌، ئه‌گینا
(مورپوه‌) که‌ میسری زۆریه‌ی ئه‌و باسانه‌ی لیوه‌رگرتوه‌ مارکسی بووه‌ به‌لام
خۆی تووشی ئه‌و فه‌زاحه‌ته‌ نه‌کردووه‌. راسته‌ ئه‌و له‌ سه‌ره‌تای ئه‌و به‌شه
لاوه‌کیه‌دا (ل ۳۵۹ به‌دواوه‌) ده‌لێت که‌ زانینی سه‌رچاوه‌ی جیهان و

مهسه له کانی بوون و¹¹ یاسا کانی سروشت و کۆمه لگه و فیکر ده گه پینه وه بۆ یه ک سه رچاوه که سه رچاوه ی خوداییه (وه حی) نه ک کۆئه ندای ده رککردن لای مرۆف. مورپوه ئه و قسه یه وه کو (ئه گه ر) باس ده کات و له لاپه په کانی دواتر مونا قه شه ی ئه و ئه گه ره ده کات و په سه ندی ده کات، به لام دواتر به و ده رئه نجامه دا ده چپته وه و باسی تیوری زانین له قورئاندا ده کات که ده ورپکی گه وره به هه سه ته کان ده دات، هه رچه نده ئه و هه لویسته ش ده وری عه قل ده کاته به هینزه کری باوه پ به لام، وه ک له سه ره وه دا ئاماژه مان بۆ کرد، هه لویستیکه له به رژه وه ندیی عه قل، به لام هیشتا سنور بۆ عه قل هه یه که نابیت بیان به زینیت.

چاوه پئی ناکه ین میسری، که خوینه ریکی خراپه و نووسه ریکی خراپه تره و له باسی زۆر له وه ساده تر تینا گات و ده یانشیوینیت، ئه م قسانه که به درپژایی ئه و به شه لاهه کیه هاتوون پیکه وه کۆیکاته وه و لیان تیبگات. ئه و ته نها (ئه گه ر) هه کای سه ره تای ئه و به شه ی بینیه وه و ایزانیوه دوا قسه ی مورپوه یه و نه قلی کردوه. بیکومان به هیچ جوریکیش چاوه پئی ناکه ین په خنه له بۆچوونه که ی مورپوه بگریته و ئه و سنوره ته سه که قبول نه کات که بۆ مه و دای کاری عه قل له ئیسلام دایناوه.

ئیسلام که ته نکیدی له سه ر بیرکردنه وه کردوه به چه ند با به تیکی که م نه یبه ستوته وه به لگو به پیچه وانه وه ئه و مه سه لانه زۆر سنوردان که ئیسلام فه رمانی داوه موسلمان لیان نه کۆلێته وه وه ک پرساری ((ئه گه ر خودا

¹¹ بپروانه مورپوه لپه ره دا باسی (مهسه له کانی بوون) ده کات، که بوون سه ره کیه ترین با به تی فه لسه فه یه ، میسریش که ناگای له و شتانه نییه و ئه و قسه یه ی نه قل کردوه ده نووسیت (مهسه له کانی بوون و نه بوون)!

بوونه‌وه‌ری دروست کردووه ئه‌ی کی خودای دروستکردووه))، که پرسیارئکی بیمانایه، ه‌روه‌ها بیرکردنه‌وه له‌و شتانه‌ی په‌یوه‌ندیان به‌ خوداوه ه‌یه بیئه‌وه‌ی مرؤف ئه‌و که‌ره‌سته عه‌قلییه‌ی ه‌بیئت که به‌ه‌ویه‌وه بتوانیئت بگاته ئه‌نجامیئکی مه‌نتقی.

له‌و بواره فیکرییه‌ش که به (علم الکلام) ناسرابوو، که عیلم نییه، ئه‌و باسازنه زۆرن که مرؤف ناتوانیئت شتیئکی یه‌قینی له‌باره‌یانه‌وه بزانیئت وه‌ک قسه‌کردن سه‌بارهت به‌ سیفات‌ه‌کانی خودا یان قه‌ده‌ر.. تاد که موناقه‌شه‌کردنی ئه‌و شتانه‌ زیانی به‌ به‌ شارستانیه‌تی ئیسلامی گه‌یاند چونکه به‌شیئکی زۆر له‌ توانای موسلمانان له (قسه‌)دا سه‌رف بوو له‌جیاتی ئه‌وه‌ی بۆ زانستی عه‌مه‌لی ته‌رخان بکریئت، ئه‌وروپاش ئه‌و پیشکه‌وتنه‌ی ده‌ستکه‌وت کاتیئک بایه‌خی به‌ زانستی ته‌جریبی دا، پۆژ له‌دوای پۆژیش له‌گه‌ل گه‌شه‌سهندنی زانست فه‌لسه‌فه‌ پاشه‌کشه‌ی ده‌کرد چونکه ده‌رده‌که‌وت که ته‌نها ریڤکخستنی وشه‌یه‌و بواریئکه هه‌موو که‌سیئک ده‌توانیئت تییدا هه‌موو شتیئک بلئیئت.

به‌ده‌ر له‌و بواره ته‌سکه‌ش زه‌وییه‌کی فراوان ه‌یه مرؤف ده‌توانیئت تییدا ئه‌سپی بیرکردنه‌وه تاو بدات تا ده‌گاته ئه‌وه‌ی خودا خۆی فه‌رمان به‌ مرؤف ده‌دات بیر نه‌ک ته‌نها له‌ بوونه‌وه‌ر بکاته‌وه به‌لکو بیر له‌ چۆنیئتی دروستبوونی ئه‌و بوونه‌وه‌ره‌ش بکاته‌وه (قل سیروا فی الارض فانظروا کیف بدأ الخلق - العنکبوت ۲۰)، که ئه‌مه ته‌نها بوونه‌وه‌ری مردوو ناگریئته‌وه وه‌ک دروستبوونی زه‌وی و ئه‌ستیره‌وه هه‌ساره‌کان و گه‌ردوون به‌گشتی، به‌لکو بوونه‌وه‌ری زیندووش که ئاژه‌ل و مرؤف ده‌گریئته‌وه، چونکه ئایه‌تی پیش‌ئه‌وه ده‌لیئت (أولم یروا کیف یبدئ اللّٰه الخلق ثم یعیده) که ئه‌وه هه‌موو بوونه‌وه‌ر،

زه وی و ئاسمان و مرۆف، دهگریته وه به لکو میشک زیاتر بۆ مرۆف دهچیت، ئینجا یه کسه ر دواى (قل سیروا فی الارض فانظروا کیف بدأ الخلق) ده لیت (ثم الله ینشأ النشأة الاخرة) که دروستبوونه وه ی بوونه وه ر، به مرۆفه وه، له پۆژی قیامه تدا دهگریته وه، بۆیه ئه و وینه یه ی بۆ دروستبوونی ئاده م بلاویوته وه که گوايه خدا که له خۆل یان له قور و هکو په یکه ر دروستی کردووه راست نییه چونکه نه گه ر وا بیت ناتوانین بیر له ((دروستبوونی یه که م)) بکه ینه وه . هه ر له و به شه لاره که یییه کتیبه که ی مورپوه دا باسی موناقه شه ی فیکری له ئیسلامدا کراوه که ریگه ی پینه درابوو. میسری ئه م دوو ئایه ته له مورپوه نه قل ده کات:

(یسألونک عن الروح قل الروح من أمر ربي وما أوتیتم من العلم إلا قليلاً - الإسراء ۸۵).

(وأن جادلوك فقل الله أعلم بما تعملون - الحج ۶۸).

هه روه ها ئه و فه رموده یه لای (موسلم) که تیندا سه حابییه که له پیغه مبه ر ده پرسیت ئایا ئه و کاره ی ده یکه یین به پیی چاره نووسیکه بۆمان نووسراوه و بپاوه ته وه یان ئیختیارى خۆمانى تیندایه، پیغه مبه ریش پیی ده لیت چاره نووسه که دیاریکراوه ئه ویش لیی ده پرسیت که واته بۆچی کاریکریت، پیغه مبه ریش ده لیت: کار بکه ن چونکه هه موو که سیک ئه و کاره ی بۆ ئاسان کراوه که بۆی نووسراوه.^{۱۲}

ئه مه واتای سه رجه می فه رموده که یه . میسری لای خۆیه وه (ل ۳۵۰) فه رموده یه که ده خاته ناو که وانه وه به واتای ئه وه ی ئه مه ده قی فه رموده که یه له کاتیکدا ئه وه ی نووسیویه تی تیکه له یه له ده قه که و

¹² حسین مرۆف، النزعات المادية في الفلسفة العربية الإسلامية، ج ۱ / ل ۳۶۰.

لټکانه‌وهی مورپوهه ، سه‌رباری ئه‌وه‌ش ده‌قه‌که به‌سه‌قه‌تی وه‌رده‌گټرټ ،
 بۆ نمونه له‌جياتی ((ئایا ئه‌و کاره‌ی ده‌یکه‌ین.. تاد)) ده‌نووسټ: ((ئټستا
 چی بکه‌ین)).

ئینجا میسری بخه‌ینه ئه‌و لاهو له‌گه‌ل مورپوه‌دا بمټینه‌وه. مورپوه‌ نوو
 ئایه‌ته‌که‌ی سه‌روهه (له‌گه‌ل ئایه‌تی تر) وه‌رموده‌که ده‌کاته به‌لگه له‌سه‌ر
 ئه‌وه‌ی که جیدالی فیکری له ئیسلامدا په‌فز کراوه .

ئه‌مه‌ش ئه‌و ده‌لاله‌ته‌ نادات که مورپوهه ویستبوی چونکه:

۱- مه‌سه‌له‌ی پووح: ئایه‌ته‌که به‌ مرؤفه‌کانی کاتی هاتنی قورئان ده‌لټت
 زانیاریتان که‌مه، بۆیه مه‌رج نییه ئه‌و نه‌زانییه ده‌باره‌ی پووح تاسه‌ر
 بمټینه‌ته‌وه، ئایا ئه‌و گه‌ر سه‌حابیه‌کان له‌باره‌ی زانیارییه‌کی فه‌له‌کی، که
 ئه‌مپوؤ ئټمه ده‌یزانین، پرسیاریان بکرايه‌وه وه‌لامه‌که له‌ئاستی زانستی
 سه‌رده‌مه‌که‌یان نه‌بوایه‌وه قورئان بیوتایه‌ زانیاریتان که‌مه ... ئایا ئه‌وه
 ده‌بووه به‌لگه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی مونا‌قه‌شه له ئیسلامدا هه‌رامه‌؟

۲- له‌ حاله‌تی ئایه‌ته‌که‌ی تره له‌ حاله‌تی تری قورئانیشدا مونا‌قه‌شه‌ی
 پی‌خه‌ مبه‌ر له‌گه‌ل بیباوه‌پان ده‌گاته بنه‌سه‌ت چونکه بیباوه‌پان سوور ده‌بن
 له‌سه‌ر هه‌له‌وه نارټیکی خویان بۆیه یه‌ک پټگه‌چاره ده‌مټینه‌ته‌وه ئه‌ویش
 که‌پاندنه‌وه‌ی زانیارییه‌که بۆ خودا بۆیه یه‌کسه‌ر دوا‌ی ئه‌و ئایه‌ته‌ قورئان
 ده‌لټت: (الله یحکم بینکم یوم القیامة فیما کنتم فیه تختلفون)، واته له
 حاله‌تی بنه‌سه‌تدا قورئان پټیان ده‌لټت له پوؤی قیامه‌تدا خودا حوکمی خوی
 ده‌دات، نمونه‌ی ئه‌و ئایه‌تانه‌ش زۆرنو که‌س نه‌یوتوه ئه‌وانه به‌لگه‌ن
 له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی مونا‌قه‌شه‌که له ئیسلامدا هه‌رامه چونکه ئه‌سله‌ن ئه‌و ئایه‌تانه
 له سیاقی مونا‌قه‌شه‌ی قورئان له‌گه‌ل بیباوه‌پاندا هاتوون.

۳ - فهرمووده کهش دیسان نابیتته به لگه له سه ره رامیی موناقه شه که چونکه باس باسی موناقه شه نییه و پیغه مبه ره به و سه حابییه ناییت موناقه شه مه که. پرسیاره که له باره ی یه ک شته وه یه: ئایا نه گه ره من ئه هلی به شه شهت بم بۆچی کاری بۆ بکه م؟ پیغه مبه ریش سه رنجی ئه ویش و ئیمه ش بۆ ئه وه راده کیشیت که گرنگ کارکردن خوئیه تی بۆیه موناقه شه سوود ئه نجامی نییه (نه که وه ک مورپوه لیکیدا وه ته وه گوايه بۆتان نییه بپرسن و میسری کردوویه تی به ده قی فهرمووده که). کاتیکیش حالی خراب ده بوو که جگه له بریاری خودایی بوترایه کارکردن سوودی نییه.

پاش ئه و گه شته دووردریژه بگه ریمه وه سه ره میسری و ئه وه دووباره بکه مه وه که له و به شه دا که ده بوايه باسی (یه کیتییه نه ته وه ی ئیسلام) ی بکر دایه زۆر له سه ره زانین و زانیاری پۆشت، هۆکشی ئه وه یه سوودی له مورپوه وه ره گرتووه (بیگومان به سه قه تی)، به لام مورپوه بۆیه باسی ئه و ئایه ت و فهرموودانه ی کردووه چونکه په یوه سستیکی کردووه له نیوان ئیحراج بوون له موجداه له ی فیکری له لایه ک و مه سه له ی یه کیتییه کۆمه لایه تی له لایه کی تر،^{۱۳} بۆیه هینده له سه ره مه سه له ی موجداه له ی فیکری پۆشتووه به لام میسری ئاگای له و مه به سه ته ی مورپوه نییه له به ره ئه وه مه سه له ی (زانین) ی خستۆته ناو باسی یه کیتییه نه ته وه ی ئیسلام بۆ ئه وه ی ئه و په یوه سه ته دروست بکات که مورپوه کردوویه تی، ئه مه ش یه کیکه له نموونه زۆره کانی ئاکامی ((بردن)) و نه قلکردنی کویرانه که که سانی بیبه ره رها تون بیکه ن.

میسری به پیی زانیارییه که مه کانی له قورئان ده یه ویت قسه بکات.

¹³ حسین مروّ، النزعات المادية في الفلسفة العربية الإسلامية، ج ۱ / ل ۳۶۳.

ئايه‌تی (ولا رطب ولا يابس إلا في كتاب مبين - الأنعام ۹۳)، ده‌هینتته‌وه وه‌ک به‌لگه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی گوايه قورئان ئيديعای ئه‌وه‌ی کردووه که هه‌رچی له‌م گه‌ردوونه‌دا هه‌یه پوونیکردۆته‌وه (ل ۳۵۱)، به‌لام ئه‌وه‌ی که میسری نه‌یزانیوه‌و که بۆی ناکریت بیزانیت، چونکه مه‌به‌سته‌که‌ی لیکۆلینه‌وه نییه، ئه‌وه‌یه ئه‌و (کتاب مبين) - هه‌ی هه‌موو وشکیکه‌و ته‌رێکی تیدا تۆمارکراوه قورئان نییه به‌لکو باسی ئه‌وه‌یه که خودا ئاگای له هه‌موو بوونه‌وه‌ره‌و هه‌موویان و هه‌موو پووداوه‌کان لای ئه‌و نووسراون.^{۱۴}

میسری دوا‌ی ئه‌وه ئه‌و ئايه‌تانه ده‌نووسیتته‌وه که باس له پێزگرتن له مرۆف ده‌که‌ن، ئه‌و ئايه‌ته‌ی باسی به‌گه‌پخستنی ئه‌و شتانه‌ی ئاسمانه‌کان و زه‌وی بۆ مرۆف، ئايه‌تی پێزگرتنی خودا له مرۆفه‌کان و به‌خشینی شته‌ خو‌شه‌ حه‌لاله‌کان پێیان، ئه‌و ئايه‌ته‌ی باسی فه‌رمانی خودا ده‌کات بۆ مه‌لائیکه‌ت که کړنووش بۆ ئاده‌م به‌رن. میسری ده‌زانیت مرۆف، به‌پێی قورئان، هینده لای خودا پله‌ی به‌رزه که‌چی ده‌پرسیت: ده‌شیت به‌رامبه‌ر چاره‌نووسیک بۆی نووسراوه بی ئیراده بیت؟ (ل ۳۵۱). له‌به‌رئه‌وه‌ش وه‌ک وتمان میسری لیکۆلینه‌وه ناکات ده‌بیینین ده‌لێت سه‌ره‌پای ئه‌و پێزو پیرۆزییه‌ی بۆ مرۆف دانراوه مافی نییه له نه‌ینییه‌کان بکۆلێته‌وه‌و سروشت کۆنترۆل بکات (ل ۳۵۲). که‌سێک مه‌وزووعیانه له‌مه بکۆلێته‌وه پێویسته گومان له‌وه بکات گوايه مرۆف رێگه‌ی پێ نه‌درابیت به‌دوا‌ی نه‌ینییه‌کاندا بگه‌رپیت، به‌لام میسری بپریاری داوه که ئه‌و گومانه نه‌کات و له‌و مه‌سه‌له‌یه نه‌کۆلێته‌وه، به‌لکو قسه‌کانی فرێده‌دات و یه‌کسه‌ر بازده‌داته‌وه بۆ باسی ئیخوان.

¹⁴ پروانه ته‌فسیری ئیبنو که‌ثیر، به‌رگی ۲، ل ۱۳۷.

گه رانه وه بو پایه کانی دهسه لاتی ئیسلامی

که واته به کورتی میسری باسی به نناى کردبوو که هه ولیدابوو له سهرسى پایه دهسه لاتی ئیسلام بنیات بنیت که دووه میان (یه کیتی نه ته وهی ئیسلام)ه، ئیستاش که باسی ئه و بابه ته دهکات له باسه که ی درده چیت و له زانیو چاره نووسی مرۆف ((ده کۆلئته وه))، ئینجا له کۆتایی ئه و به شه دلو پاش باسکردنی ئه وه ی گوایه ناین ریگه به مرۆف نادات له نه ئینییه کان بکۆلئته وه و پیی ره و نابینیت یاساکانی سروشت کۆنترۆل بکات.. تاد ده پرسیت ئه ی ئیخوان له سهر چ بنه مایه ک دیالۆگ و ئالوگۆرکچی بیروا .. پاده گه یه نیت؟ (ل ۳۵۲) میسری وه لام ده داته وه که ئیخوان له لایه ک ده یه ویت پوو به پرووی ده وله تی عه لمانی ببیته وه له لایه ک جیابکاته وه له نیتوان ده وله تی ئیسلامی و ده وله تی ئاینی و ده یه ویت بلیت ئیسلام دینیشه و دونیاشه، به ره مه پئانه وه ی پرۆژه که ی (محمد عبده) شه که ده یوت ئیسلام سروشتیکی عه لمانی هه یه و ده توانیت به پیر په ره سه ندنی ژیا نه وه بچیت... ئینجا ده لیت میکانیزمی ئه م پرۆسه یه ش ده وله تی ئیسلامیه که گیانی شه ریعه ت ده پاریزیت (ل ۳۵۲).

به م جوړه پایه ی دووه می دهسه لاتی ئیسلام له دیدی حه سه ن ئه لبه ننا، واته یه کیتی نه ته وه ی ئیسلام، ته واو ده بیت و میسری ده چیته سه پایه ی سییه م به لام له کۆتایی پایه ی دووه مده له بیری ده چیت که ئه و باس له (یه کیتی نه ته وه ی ئیسلام) دهکات چونکه ئه و ته نها شته کان ریز دهکات خویشی نازانیت چیی نووسیوه، ئه و ته نها ده یویست بلیت ته ره که ی ئیخوان سه باره ت به بیروپای ئازادو پشتبه ستن به ده سته که وه زانستییه کانی له گه ل ده قدا ناگونجین، واته ویستویه تی ته نها عیب بدۆزیته وه، به لام ئه و

عه‌یب دۆزینه‌وه‌یه بۆته نه‌خۆشی و نه‌و نه‌خۆشییه نه‌یه‌یشتوو به‌زانیت که
 ئه‌و له‌ شوپنیکدا باسی ئه‌وه ده‌کات که له‌ باره‌ی شتیکی تره‌وه‌یه.

شه‌ریه‌ه‌تا و شه‌لبژاردن

ئینجا میسری ده‌چپته سه‌ر په‌له‌ی سییه‌م (پرزگرتن له‌ ئیراده‌ی نه‌ته‌وه‌ی
 ئیسلام) (ل ۳۵۲ به‌دواوه). به‌پیی میسری به‌ننا مافی داوه به‌ موسلمانان
 چاودیری فه‌رمانه‌وه‌یا و بکه‌ن و له‌ کاتی پیوستدا لیان بیچنه‌وه‌و
 سیسته‌می شه‌لبژاردنیش گونجاوه‌و ته‌عبیر له‌ ئیراده‌ی موسلمان ده‌کات،
 ئینجا میسری ده‌پرسیت: که‌واته‌ ئه‌مه‌ چ جیاوازییه‌کی له‌ گه‌ل سیسته‌می
 په‌رله‌مانیی پۆژئاوایی هه‌یه‌؟

میسری ئه‌مه‌ به‌ قه‌یرانی فیکری ده‌زانیت! ئینجا ده‌لێت بۆ ئه‌وه‌ی به‌ننا
 خۆی له‌م قه‌یرانه‌ پرزگار بکات ناچاره‌ مه‌سه‌له‌که‌ به‌ته‌واوی یه‌کلایه‌ته‌وه‌
 به‌وه‌ی بلێت مه‌رج نییه‌ له‌ ئیسلامدا پای تیکرای نه‌ته‌وه‌ وه‌ریگریت تاکو
 له‌ سه‌ر هه‌موو شتیکی پا ده‌ریبزن و ئه‌وه‌نده‌ هه‌یه‌ له‌ کاتی ئاساییدا کار به‌
 بیروپای ده‌سته‌یه‌کی خاوه‌ن دیدو ته‌جروبه‌ بکریت (ل ۳۵۳).

میسری ده‌لێت به‌ننا به‌پیی ئه‌مه‌ مافی فه‌توای تیکه‌ل به‌ مافی شه‌لبژاردنی
 فه‌رمانه‌وه‌وا کردوو (ل ۳۵۳) له‌ کاتیکدا هه‌چ تیکه‌لییه‌که‌ نییه‌ مه‌گه‌ر له‌
 بیرکردنه‌وه‌ی میسریدا تیکه‌لی هه‌بیته‌ چونکه‌ به‌ننا له‌ ده‌قه‌دا که‌ میسری
 هه‌تاویه‌تی باسی ته‌نها بپارادانی له‌ سه‌ر مه‌سه‌له‌کان کردوو، ئه‌وه‌ی به‌ننا
 باسی کردوو هه‌مان نیزامی په‌رله‌مانییه‌ که‌ تیییدا په‌رله‌مانتاره‌کان نوێته‌ری
 جه‌ماوه‌رن. میسری که‌ ئه‌م شتانه‌ له‌ میشکیدا پۆشن نین ده‌لێت گوايه‌ ئه‌و
 ناپۆشنییه‌ له‌ فیکری به‌ننادا ناچاری کردوو په‌له‌و پایه‌ی ئه‌و که‌ سانه‌
 ده‌ستنیشان بکات که‌ به‌ خاوه‌نی ته‌جروبه‌ ناویان ده‌بات که‌ ئه‌مانه‌ن:

یه که م: زانا و موجته هیدان.

دووه م: ئه وانه ی له کاروباری گشتیدا خاوه ن ته جروبهن.
 سییه م: ئه وانه ی له ناو خه لکدا پله وپایه ی سه رۆک و پهبه ریان هیه وه ک
 سه رۆکی بنه ماله و سه رۆک خیل و عه شیره ته کان.
 تیکه لیه که به رده وام ده بیته و وا ده زانیته به ننا باسی شاره زای نه کرپوه
 بویه ده لیت تیکه لکردنی سیاسه تی گشتیه ی ده ولته به جیه جیکردنی
 شه ریه ت بی حساب کردن بۆ شاره زایی له گه ل ه لومه رچی شارستانی
 ئه مپۆدا نایه ته وه .. ئینجا باسی زانا و موجته هیدان و مه سه له کانی پلان و
 په ره پیدانی ئابووری و په روه رده ... تاد ده کات.

میسری جگه له وه ی له قسه که ی به ننا تینه گه یشتوو نازانیته نیرامی
 په رله مانی چۆنه . له هه لبژاردندا نوینه رانی گه ل مه رچ نییه شاره زای ئه و
 بوارانه بن. حزیه کان پالیئوراوانی خویان ده ستنیشان ده که ن که مه رچ نییه
 پسپۆر بن، ته نانه ت وه زیره کانیش مه رچ نییه پسپۆر بن چونکه کاره که یان
 ئیدارییه و هه ردوو په رله مان و حکومه ت بۆ پرکردنه وه ی ئه و که موکوپیه
 پشت به پسپۆران ده به ستن، هه رگیز حکومه تی پسپۆران (یان حکومه تی
 ته کزۆکرات) نه بۆته مه رچی حکومه ت دیموکراتی یان هه ر جۆریکی تری
 حکومه ت، مه گه ر ته نها حکومه تی ته کزۆکرات خۆی.

هه له یه کی تیکه یشتن له په یوه ندیه نیوان شه ریه ت و ده ولته ، هه له یه ک
 که شایه نی ئاستی زانستی ئه و نووسه ریه ، قسه که یه تی که ده لیت که
 شه ریه ت سه رچاوه ی هه موو شتیک بیته و ئه و شتانه ی په یوه ندییان به ژانی
 مرفۆه وه هیه پیشوه خت ده ستنیشانی کردبن ئیتر چ پتویست ده کات ئه و
 که سانه ی یاسا داده نیئو ئه وانه ی جیه جیه ده که ن له ریکای هه لبژاردنه وه

دەسەلات ۋە رېگرن؟ (ل ۳۵۴).

ئە ۋ قسەيە تىڭەگە يىشتە لە ھەردو شەرىعەت ۋە دەۋلەت چۈنكە با شەرىعەت سەرچاۋەى ھەموو شتېك بېت بەلام شەرىعەت مۇقەننە خۇى خۇى جىبەجى بىكات. كە شەرىعەت پىۋىستى بە مۇقەكان بېت بۇ چەسپاندى دەستنىشانكردى ئە ۋ مۇقەنەش ھەر پىۋىستە، ھەر بۇيە چوار خەلىفە راشىدەكە خىلافەت يان گرتە دەست، ھەر يەك بە شىۋەيەك ۋ ھەر بۇيە دەكرىت خەلىفەى نۇى بە شىۋەى ھەلبىزاردى نۇى دەستنىشان بكرىت. ئە ۋ تىگە يىشتەى مىسرى لە تىگە يىشتى پۇلى يەكەمى خوارچ دەچىت كە باۋەرپان ۋا بوو قورئان دەبىت حوكم بىكات لە كاتىكدا صەحابىيەكان، كە نىزىكتر بوون لە سەرچاۋەكانى ئىسلام، دەيانزانى قورئان خۇى بۇ خۇى حوكم ناكات بەلكو مۇقە حوكمى پى دەكات. خەوارچ دروشمى (حوكمىك نىيە جگە لە حوكمى خودا) يان بەرزكردەۋە ۋ تىان نايىت پىاۋان حوكم بىكەن بۇيە ەلى كورپى ئە بو تالىب ۋتى: ئەمە قسەيەكى راستە بەلام مەبەستىكى ناراستى لە پىشتەۋەيە، ھەرۋەھا لە ۋەلامدا ۋتبووى كە راستە قورئان حاكمە بەلام پىاۋان حوكمى پىدەكەن، مىسرىش دەلىت كە شەرىعەت حاكم بىت ئىترچ پىۋىست دەكات ئە ۋ كەسانە ھەلبىزىردىن كە ئە ۋ ياسايە جىبەجى دەكەن.

لېرەدا ئە ۋ بەشە پىنچەمە بە ۋ سەقەتتەيە خۇيەۋە تەۋاۋ دەبىت ۋ تۇرەى بەشى شەشەم دىت كە ئەمە ناۋونىشانىتى: ((چەمكى دەسەلات لە تىۋرى (حاكمىيەت - جاھىلىيەت) دا)) ۋ كە دۋايەمىن بەشى ئە ۋ كىتتەيە (ل ۳۵۷ - ۴۰۲).